

КӘЖҮЛ ЧИТЕК

Минем эти бүген Казаннан кайта. Улмы? Ул миңа саплы калач китерә. Аннары миңа читек китерә. Өр-яңа читек.

Аның саурысы синең апаңның намазлык чигә торган үрнәге кебек чәчәкле була.

Аның олтаны болгар олтаны, кырыеннан киселгән. Ярып ук киселгән. Үзе кып-кызыл төсле. Кура жыләге төсле кызыл түгел, зияб төсле кызыл.

Аның балтыры шадраланып тора, чем-кара.

Миңа эти кәжүл читек китерә...

Иртәгә гаеткә мин кәжүл читек киеп барам.

Беләмсең, Миңнегали?

Минем читекнең балтырының очы кып-кызыл иттереп тар сәхтиян тоткан була, ул энинеке кебек түгәрәкләненеп беткән булмый... тип-тигез киселгән була.

Ул әкертен генә шыгырдый. Солдаттан кайткан Фәхри малаеның итеге шыгырдаган кебек түгел, шыгыр-шыгыр шыгырдый...

Безнең эни иртәгә бәйрәм ашы пешерә. Әйдә, тизрәк чабык. Көтү тиз керсен иде дә, сыерларны тиз табып кайтсак иде.

Әйеме, Миңнегали?

Миңа иртәгә гаеткә киеп барырга әби чапан тегә, минем чапан жем-жем итеп тора. Әби әйтә: «Мондый чапанны бохар падишасының угылы гына киядер,— ди. — Саранжы»,—ди... Ул эле өр-яңа! Өр-яңа! Әби әйтә... саранжы искерми, ди.

Ул этинең ашка йөри торган чапаны иде. Аның жиңнәре миңа нәни генә була.

Ямь-яшел!..

Мулла абый миңа иртәгә чалма чалып бирә.

Мин гаеткә барам.

Син тәһарәт төзи беләсеңме?..

Мин беләм... авызга өч мәртәбә су аласың, аннан соң эти төсле итеп тамак кырасың.

— Эһе-эһе.

Аннан читеккә мәсех кыласың.

Кәжүл читеккә мәсех кыласың.

Минем кәвешем әле өр-яңы... Өр-яңы... Мин аны кимәгәнгә, әзрәк кибеп киткән. Әби әле аны суга салып куйды. Аннан соң әби каз мае белән майлый, ул өр-яңы була.

Өр-яңа...

Эти миңа перәннек тә алып кайта.

Мин сиңа да бирермен...

Миңлевәли малаена бирмим... Бая туп уйнатмады.

Чү кә!.. Әйе, энә көтү күренә. Тиз бул. Чап! Син күпернең Шәмсиләр ягында тор, мин югары оч ягында.

Ишетәмсең, Миңлегали?

Энә, энә чылтыр-чылтыр тарантас чылтыраганы ишетелә.

Ул безнең тарантас.

Мөөззиннәрнеке бит тимерле түгел...

Мулла абый әтине Казаннан алып кайта.

Миңа читек алып кайта.

Йөгер. Энә сыерлар су эчәргә төштеләр...

— Миңнегали, Әхмәдулла! Миңлегали, Әхмәдулла!

— Нәрсә?

— Минем ак башлы тананы югары очка йибәرمәгез әле... Иртәгә борчак белене бирермен...

— Миңа сиңең борчак беленең кирәкми, безнең әни коймак пешерә.

— Безнең әни кыстыбый ясый... Алып кайтыш инде. Жизниләр бакчасында айбагар бар, сезгә дә бирермен... Әйдә... Тиз! Миңа эти яңа читек алып кайта, кәжүл читек...

— Әй, малайлар... Куркытма! Әй, пычак кергере... Кая сыерымны алып барасың?

***

— Әхмәдулла!.. Әхмәдулла!.. Әтиң кайтты!.. Әтиң кайтты.

— Әйдә ку, Миңлегали! Ку!

— Әби, сыерны куып алып кайтма, каймагы чәйпәләди... Минем әти кайткан, миңа кәжүл читек алып кайткан... Өр-яна кәжүл читек. Әнә тырантас... Әй жаным тырантас... Кара, алаша, мескен, тирлэгән... Минем читек авыр микәнни?..

— Әхмәдулла, Әхмәдулла! Сыерларны алып кайттыңмы?..

— Кайттым, әби, кайттым.

Әнә, Рәбига тәрәзәдә, кулына нәни генә каймалы читекләр тоткан...

— Әләлики-кызыкый, әләлики-кызыкый. Яңа читегем, яңа читегем...
Абый, абый, яңа читегем...

— Бик исем китте... Үземә дә әти яңа читек алып кайткан... Миңа — мулла абыйныкы кебек кәжүл читек.

— Әләлики-кызыкый, әләлики-кызыкый...

***

Әти түр башына утырган, аның янына мулла абый. Самавыр гаетка дип ачылган, самавыр көлә-көлә жырлый.

Әни чәй ясый, әби әллә нәрсә сөйли.

— Әйдә, угылым, әйдә, угылым, әйдә, Әхмәдулла бәпкәм!

Әни баштан сыйпый, әби аркадан кага. Кил, угылым, үз яныма утыр. Әти мине үз күршесенә утырта. Рәбига, нәни генә читекләрен кочаклаган да, кулы белән сыйпап сөя, битенә китерә, үбә, тиле!..

— Әти, миңа читек алып кайттыңмы?

— Кайттым, угылым, кайттым. Әнисе, Әхмәдулланың саплы калачын бир әле.

— Саплы калач, саплы калач, әләлики-кызыкый, әләлики-кызыкый! —

Мин Рәбиганы кызыктырам.

— Синең саплы калачың юк...

— Минем читегем бар, минем читегем бар...

— Минем дә читегем бар, минем дә читегем бар. Эти читегем кая?

— Кәжә Вәлинең килененең угылы кызамык чыгарган икән, угылым, ул сиңа дигәнне ураза гаетенә генә өлгертәм диде... Аннан Миңлесәхип апаларның кодаларыннан гына алдым.

Мулла абыйга:

— Кая әле, Фәхрулла. Әхмәдулла читеген бир әле. Зур булмаса ярар иде, угылым.

Абый көлемсерәде. Мин:

— Юк, юк, булмый. Минем нәни генә читегем була. Нәни генә. Эти! Кәжүлме?

— Кәжүл, угылым... Менә читек...

Бу читек бөтенләй башка. Аның олтаны да кып-кызыл. Битлекләре, балтыры да тулкынланып тора. Ләкин... Ул ни дип соң Кәжә Вәлинең килененең угылы кызамык чыгарган?

— Йә, ки, угылым. Йә, ки, зур булмасмы?.. Зур булса, мулла абыңа бирерсең...

Читекнең эченә тәпиләремне тыгам. Аның төбенә аягым барып житми. Тирә-юньнәрендә минем балтырларым-чалтырларым кысылып, кочакланып тормый...

— Тор, угылым. Тор, бисмилла... Йә, тор!

Мин торып бастым. Читекнең кунычы бот төбенә йитте. Аяк башым аның төбен барып таба алмады. Мин төбенә аяк йитми торган суга чумган кебек булып киттем.

— Зурракмыни?.. Тегүче Хисами да юк бит шуны кечерәйтергә... Анда ук әйттем, безнең Әхмәдулланың тәпиләре әле нәни генә булыр, дидем.

Миңлесэхип абыстанның кодасы: «Юк, булмас, хәзрәт, мәхдүм үсәр әле. Бу елгы гаеткә зур булса, киләсенә чак булыр»,—ди.

Рәбига, тиле, һаман: «Әләлики-кызыкый, әләлики-кызыкый!» — ди. Бик исем китә инде... Минем үземнең дә читегем бар... Бар шул.

Мин читекне әйләндереп-әйләндереп карадым... Тагы кияргә аякларымны керттем, тагы икесе дә төбенә барып житә алмады.

— Эч, угылым, чәеңне. Әнә саплы калачыңны ал.

Мин читеккә карадым, караган саен ул миңа дошман төсле күренә килде. Мәхәббәтсез читек, дәүкәди читек...

— Рәбига, әләлики-кызыкый, әләлики-кызыкый... Минем чапаным бар!..

— Бар, бәпкәм, бар...

— Минем чыбыркым бар...

— Минем курчакларым бар...

Тиле!.. Малайлар курчак уйныймыни? Мин катымша түгел.

— Эч, угылым, чәеңне. Иртәгә менә мулла абыең үзеңә чалма чалып бирер. Чапаныңны киярсең. Читегеңне, әллә, угылым, гаеткә киеп барырга мулла абыеңа бирәмсең? Аның, мескеннең, гаеткә читеге дә иске...

Мин күземне күтәреп карадым, читек тә кызганыч, мулла абый да кызганыч. Бәхетсез читек, нәни түгел читек! Бу кәжүл дә түгелдер әле!.. Түгел!

Мин читекләрне мулла абыйга суздым.

Әти, әни һәм әби, һәммәсе:

— Менә рәхмәт, менә рәхмәт, мулла абыең менә сиңа чалма чалып бирер. Киләсе гаеткә Кәжә Вәлинең килененең угылы кызамыктан терелер дә, сиңа нәни генә, үзеңнең тәпиләрең кебек кенә читек килер. Казанның үзеннән «Ошбу читек тапшырылса иде Габдулла авылында Әхмәдулла мәхдүмгә», дип, атына язылып килер. Килер шул!

Мин ураза бәйрәмендә өр-яңы кәжүл читек киеп гаеткә барырмын.

«Әти! Ураза гаите еракмы?» — дияргә башымны күтәрдем. Мулла абый, әти, әни бер-берсенә карашып елмашып торалар.

Миңа, бердән, минем хәзер дә читегем юк, ураза гастандә дә читегем булмас, аннары да булмас кебек тоелды. Тамагымны әллә нәрсә кытыклады, борынга әллә ни тулды, күзнә әллә нәрсә юешләтте. Биттән кайнарланып әллә нәрсә агып төште...

«Минем читегем юк, минем кәжүл читегем юк»,— дип, әллә кем минем эчемдә сыкранып кычкырына башлады.

Мин тавышланып еларга тотындым. Саплы калачны алмадым. Чәйнә эчмәдем. Акырып-барып мендәргә яттым, мине эти дә яратмый, миннән мулла абый да көлә, мине әни дә, әби дә сөйми. Читегем юк... Рәбиганың читеге бар, минем читегем юк.

Әни торды.

— Ни булды сиңа, угылым. Сиңең бит читегең бар, тик Кәжә Вәлинең килененең баласы кызамыктан авырганга нәни генә өлгермәгән.

Әби:

— Менә мин сине акыллы дип чапан тектем. Син зур башың белән елап утырасың.

Эти дә:

— Елама, елама! Алай булса, мулла абыеңны кызганмасаң, киеп бар.

Минем күз алдыма тагы шул мэхәббәтсез читек килде. Мин тагы кычкырып еладым. Әни:

— Тукта инде, акыллы бул. Мә, алай булса, үз читегемне бирәм.

Әни каймалы зәңгәр йирлекле читек күтәреп килде.

— Мә, ки, үзеңә булсын.

Рәбига, почмакта читеген кочаклап:

— Мин бирмим, мин бирмим,— дип акырырга тотынды. Тиле, мин катымшамыни хатыннар читеген кияргә!

Мулла абый:

— Мин сине зур булды, мәдрәсәгә алып барырмын дип тора идем. Син анда да шулай елап йөдәтсән, алмыйм инде,— диде.

Әби:

— Мин сиңа үзем кәжүл читек тегәм, үзем тегәм. Менә күр дә тор, үзем тегәм. Иртәгә чапаныңны киярсең. Читегеңне киярсең. Мәхдүм булып гаетка барырсың.

Мин күземне ачтым. Рәбига, тиле, авызын ыржайтып елап утыра. Тиле! Гарәфә көнеңдә еларга ярыймыни? Тиле! Фәрештәләр тәсбих әйткәндә еларга ярыймыни? Әти авырса, нишләрсен?

Мине жилтерәтеп самавыр янына алып киттеләр. Әни чәй ясады. Әти бал кашыгым белән бал алып бирде. Әби чапанымны, яшел чапанымны кигезеп карады.

— Бар да тәмам. Өр-яңа чапан, төймәсен генә тагасы бар. Иртәгә менә читек тә өлгертәм.

— Нәни читекме, әби?

— Нәни читек, угылым.

— Кәжүл читекме, әби?

— Кәжүл читек.

Мин саплы калач белән малайларны кызыктырырга, ындырлар артына сыерлар ашатырга чыктым. Иртәгә минем кәжүл, нәни читегем була.

Караңгы төшөп өйгә кайтканда әби түр башында утырган да, колак артларына жөп белән эләктергән күзлеген кигән дә, чынаяк астлыгында ак май белән корымны бергә изеп маташа.

Аның янында әниңең иске читеге, Сәрби әбиңең үлек өстеннән бирелгән каймасыз кызыл читеге.

Әби, нишлисең?

— Бар, ят, угылым, бар. Әнә Рәбига — акыллы кыз, күптән йоклый. Иртәгә гает бит. Гаетка тора алмассың. Бар, ят!

— Әби, читегем өлгердеме?

— Юк әле, юк. Мин аны намазымны укыгач кына тегәм. Бар, ят.

Әбиңең миңа читек тегүен, кәжүл читек тегүен күрәсем килсә дә, гаетка тора алмам дип яттым.

Юрганның кырыеннан гына әбинең нишлэгәннен карап яттым. Әби, аркасы белән утырганга, нишлэгәне күренмәде.

Бүлмә тактасының шәүләсендә генә аның калын бармаклары әллә нәрсә өстеннән бик кызулап йөргәне, аның әллә ни ышкыганы шәйләнде.

Минем күз алдыма нәни генә читек, кәжүл читек килеп басты. Ул минеке.

Кил, кил, кәжүл читек. Иртәгә гает, кәжүл читек, иртәгә гает!

***

— Тизрәк, угылым! Тәһарәт ал! Этиң китте. Әнә мулла абың сиңа чалма чалырга көтеп тора. Тор, балам, тор. Бүген бит гает.

— Әби! Читекне бетердеңме?

— Бетердем, бетердем, мә комган.

Тышта суык кына жил тәнне кытыклаган кебек булды. Ашыга-ашыга авызга су алганда, эти кебек иттереп «эһе-эһе» дияргә дә оныттым. Битләрне рәтләп себереп бетермәенчә йөгереп кердем.

— Мә, угылым, күлмәк-ыштаныңны. Мулла абый калын гына тавыш белән:

— Тизрәк, Әхмәдулла. Миңа барырга вакыт.

Күлмәкне алай-болай киеп, кыска жиңле казакине кия-кия түргә чыктым. Анда әби чапан тоткан. Мулла абый чалма тоткан.

— Кил, утыр, бисмиллаһи... Йә, элгәре уң кулыңны бир!

Әби чапан кидерде.

— Утыр, Әхмәдулла, утыр.

Мин чәч ала торган тәбәнәк урындыкка утырдым.

— Башыңны туры тот!

Мулла абый акрын гына минем баш тирәсендә кызыл телемжуллы ак чалманы сарырга тотынды.

Әби әллә кайдан балтыр чүпрәкләр белән читек алып килде.

— Әби, читекме?

— Читек, угылым.

— Кәжүл читекме?

— Кәжүл, угылым.

Мин күзем белән кәжүл читекне эзләргә тотындым: кап-кара читек тора.

— Әби, күрсәт!

Мулла абый калын тавыш белән:

— Башыңны борма! Чалмаң бозыла.

Мин, яхшы айгыр кебек, муенымны туры тоттым. Әби минем аякларга балтыр чүпрәк урады. Бисмилла әйтеп, уң аякка читек кигезде.

Минем күңелгә рәхәт кереп китте. Мин тагы аягымны, кәжүл читекле аягымны карарга башымны бордым. Мулла абый тагы: «Тик тор!» — диде.

Менә әби икенчесен дә кигезде.

Чалма да чалынып бетте.

— Йә, тор, Әхмәдулла.

Тордым. Аяктагы читек кап-кара булып, жем-жем итеп тора.

Чапан — ямь-яшел. Чалма — чуп-чуар.

Әби:

— Менә нинди зур шәкерт булды,— дип, аркамнан какты.

Әни килеп, ислемай сөргенә торган мулла абыйга:

— Әхмәдуллага да хушбуй сөрт,— дигәч, мулла абый ислемай шешәсенә тыккычы белән минем борын төбәннән бер сызып узды.

Борыңга эти исе керде.

Мулла абый: «Йә, тиз бул!» — дип кызулагач, мин әле чапаныма, әле читегемә карап өй алдына чыктым.

Анда минем әле өр-яңа, әби кичә генә каз мае белән майлаган кәвешем кечкенә булганга, мин әбинәң яшел башмагын гына киеп киттем.

Мәчет йортына әллә никадәр халык жыелган. Мулла абый барып житеп тамак кыргач та, бар да торып юл бирде. Ул алга, алга китте. Мин дә, малайлардан узып, аларның алдындагы сафка утырдым.

Мин мулла малае. Минем чалмам, чапаным, читегем бар!..

Иртә намазын укыдык. Эти вәгазь сөйләргә тотынды. Мөэззин абзый: «Сафланыгыз!» — дип, кешеләрнең аякларына тибеп йөрде.

Этигә, мулла абыйга бөтен кеше, берсе арты берсе барып, акча биреп килделәр. Минем артта малайлар кызыгып карап торалар.

Ә шулаймы? Таз шәйтан! Миңа шалкан бирмәгән идең. Ә алаймы? Минем чапаным бар! Минем читегем бар, кәжүл читегем бар!

Мин кулым белән читегемне тотып карадым, йоп-йомшак, майлы кебек.

Менә кояш чыкты. Мәчет йорты тирәсенә киенгән-бизәнгән кызлар, хатыннар, малайлар тулды. Барысы да миңа карый.

«Әнә Әхмәдулла! Әнә Әхмәдулла... Әнә аның чапаны ямь-яшел, әнә аның чалмасы чуп-чуар!» — ди.

Туктаңыз әле. Гаеп намазына торыйк, аның кәжүл читеген дә күрерсез...

Менә мөэззин абзый әллә нәрсә сөйләде. Менә зур тавыш белән эти: «Аллаһе әкбәр!» — диде.

Һәммә кеше кулын күтәрде, төшерде. Мин дә күтәреп төшердем.

Арттан теге Таз, аның артынан тагы әллә кем, берәм-берәм көләргә тотындылар.

— Әхмәдулла әнисенең читеген кигән... Әхмәдулла әнисенең читеген кигән!

Малайлар пырхылдады.

— Әнисенең читеген кигән, әнисенең читеген кигән... Мин серне белдермәскә тырыштым.

Эти кычкырып «Әлхәм» укырга тотынды.

Малайлар һаман «әнисенең читеген кигән» дигәнне такмаклаудан туктамадылар.

«Ә, Таз! Көнлисеңме? Кәжүл читектән көнлисеңме?»

Менә рөкүгъга киттек.

Ни күзем белән күрим! Минем читегемнең битлеге бөтенләй кып-кызыл. Балтырының кайбер йирендә кап-кара нәрсә ялтырап торса да, кай йирләрндә кызылланып киткән, ул ала-кола.

Рөкүгьда малайлар «Сөбханә раббелгазым» урынына: «Әнисе читеген кигән, әнисе читеген кигән»,— диләр.

Түгел, ул болай гына кызарган. Минем чапаным да бар. Чапаным ямь-яшел.

Менә тагы тордык. Малайлар «пырых-пырых» көлөләр.

— Әхмәдулланың чапанына корым ягылган! Кап-кара корым...

— Әнисенең читеген кигән. Әтисенең чапанын корымлаткан...

Тагы рөкүгьга бардык.

Ни күзем белән күрим: чапанымның алгы чабулары дегеткә буяган кебек кап-кара булган. Этгәхиятта малайлар:

— Әнисенең читеген кигән, әнисенең читеген кигән, әнисенең читеген кигән, катымша, катымша,— дип укыдылар.

Әти сәлам бирде.

Аллаһе әкбәр! Бөтен халык сикереп торды. Мине малайлар чормап алдылар.

Һәммәсе авызын жәйгән, һәммәсе көлә: «Әнисенең кызыл читеген кигән».

Мин һаваланып кына:

— Таз шәйтән, айбагар карагы!.. — дип киттем. Барып башмакларны кидем.

Малайлар тагы гөж иттереп көлделәр:

— Әбисенең башмагын кигән, Әхмәдулла әбисенең башмагын кигән.

Карасам, чын да әбинең башмагы. Әнинең Сәрви әби өстеннән килгән кызыл читеге. Аның балтыры бешердәп төшкән. Аның эченнән балтыр чүпрәгенең очлары күренеп тора.

Яшел чапанның бер йире ямь-яшел, бер жире кап-кара булып корымлы майга буялган...

Бер малай төртеп йибәрде. Икенчеләре көлеп куйдылар. Тагы берсе төртте. Минем бер башмагым аяктан чыкты, аны кия алмаганга кулыма алдым. Берсе чалманың коерыгыннан тотты. Ул сүтелеп китте.

Малайлар тагы көлә. «Әнисенең читеген кигән!» дигәнне көйләргә керештеләр. Мин кызу-кызу атларга башладым. Берсе чабуымнан тотты. Мин аның кулын тешләдем. Берсе сүтелә башлаган чалманың очын алып китте. Мин аны куа башлагач икенче башмагым төште.

Капка төбенә житкәндә әбинең:

— Оятсызлар, кая колагын кисим! — дигән тавышын ишеттем. Күземә яшь тулды.

Умарта кортыннан качкан кеше кебек капкадан атылып кердем. Урамнан гөж итеп малайларның көлүләре, «Әнисенең читеген кигән» дигән такмаклары мине озатты. Хушбуй исле сумса, пәрәмәч тәме чыккан өй каршы алды.

Әбинең:

— Бәйрәм мөбарәк булсын, угылым! — дип, аркамнан кагуына мин акырып елап йибәрдем.

Искәртмәләр һәм аңлатмалар:

Зияб (зяблик) — кызыл тыш.

Саранжы — саржа.

Мәсех кылу — сусыз гына тәһарәт тәзү хәрәкәтләрен ясау.

Айбагар — көнбагыш.

Ачылган — чистартылган.

Кәжүл читек — Хикәя беренче тапкыр «Аң» журналының 1916 ел 9 санында басылган. Имза: Мөхәммәдгаяз Исхакый. Икенче тапкыр 1919 елда Казанда «Мәгариф» нәшриятында «Балалар күңеле» сериясендә чыга. 15 нче

китап. 15 бит. Имза: Гаяз Исхакый. Өченче тапкыр 1921 елда Казанда «Күчмә уку китаплары» сериясендә басыла. 1 нче төп, 3 нче китап. 15 бит. Имза: Гаяз Исхакый.

Повесть «Зиндан» җыентыгында басылып чыкты.

Текст 1919 елгы басмадан алынды.

Сауры — ат, сыер, сарык, кәжә кебек хайваннарның янбаш тиреләреннән эшкәртелгән күн.

Болгар олтаны — элек болгарлар тарафыннан сыер тиресеннән эшкәртелгән күннән ясалган олтан.

Кәжүл — кәжә тиресеннән эшлэнгән күн.

Сәхтиян — кәжә бәрәне тиресеннән эшлэнгән йомшак күн. Шундый күннән тегелгән читекне намаз читеге, мәсех читеге дип тә йөртәләр.

Читеккә мәсех кыласың — аякларны һәр намаз алдыннан юю мөмкинлеге булмаганда, читекне кул белән сыпырып тәһарәт төзү хәрәкәтләре ясау.

«*Әлхәм*» — Коръәндә беренче — «Фатиха» сүрәсенең халык телендәге исеме. Жиде аятытән тора.

Сөбханә Раббел газыйм — бөек Аллага мактау.

«*Әттәхият*» — намазда тезләнәп утырып укый торган дога.

Чыганак: Исхакый Г. Әсәрләр. 2 том. - Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1999. Б.301-310.